

Ahıska-Ardahan-Artvin ve Oltu'da Hristiyan Atabekler Hükûmeti-I* (1268-1578)

 Prof. Dr. M. Fahrettin KIRZIOĞLU

Çıldır-Atabekleri sülâlesini çıkarıncılar, 1118'de gelen eski Kıpçaklar kolundan Yukarı Kür ve Çoruk boylarına yerleşmiş olanlardır. Bunların ataları, **Kıpçak**/Kuman soylularından olup, **Ulgar Dağı** eteklerinin doğu ve kuzey eteklerinden gelip, Aşağı Posof'ta birleşen çayların kavşağındaki **Çak** (=Çat) **Ka'ası**'nda otururlardı. Bu yüzden Gürcü kaynaklarında bunların aile nisbeti, buraya göre, **Çake/Cakeli** (Çaklı) diye anılmaktadır. Kırالیçe Tamara, iki yıllık inatçı bir kuşatma ve ablukadan sonra aklıktan bunalan Türkmanlardan vire ile 1207'de teslim alınan Kars Kalası'nı, burada çok yararlığı görülen ve "Akhalçikheli (Ahıskalı) diye de tanınan Çakeli İvane'ye, Amiri Atabek unvanıyla birlikte koruma vazifesini vermişti.¹

1221'de, ilk defa **Borçalı Çayı**'nın **Kür**'e karıştığı yerdeki ovada, Çingizli öncü kuvvetleriyle karşılaşan Apkaz-Gürcistan ordusunda bu İvane'nin oğlu ve Zırlı Kıpçak Kolu Başbuğu Korkore'nin büyük oğlu Beka (Türkçe, Böke=evren, ejder), yiğitçe dövüşerek ölmüştü. Çingizli Başbuğu Baycu Noyan, yerli Hristiyan kuvvetleriyle birlikte bu Kıpçakları da ordusuna alarak, gelip 1243'te Köseadağ Savaşı'nda Selçukluları yenmişti. Çingizlilere hizmette yararlığı görülen Çaklı Korkore'nin küçük oğlu Sargis, Hulagu Han'ın 1262'de Dağıstan'da Terek boyunda Altınordu Berke Han'la savaşındaki aşırı cesaretinden Ahıska-Ardahan çevreleri serdari tayin edildiği sırada, 8000 asker çıkararak bir güce sahip olmuştu. Papa (Baba) lakabıyla da anılan Çaklı Sargis Bek, Hulagu'nun oğlu ve halefi Abaka Han'ın, 1266'da

Kür boyunda aynı Berke Han'la yaptığı savaşta, Gürcistan ordusu Başkumandanıydı. Ertesi sene 1267'de kardeşi (Ahmed) Takudar, ağabeyisi Abaka Han'a karşı ayaklanmıştı. Bu sırada Abaka Han, Aras ve Kür boylarında Takudar kuvvetleriyle başarılı savaşlar veren Baba Sargis'e, ataları yurdu Ahıska'nın valiliğini verdi ve onu Sipahsalar ve Cebecibaşı yaptı. İşte bu Baba Sargis ile, Çıldır Atabekleri/Çaklı sülâlesi kurularak, 310 yıl boyunca yaşamıştır.

Gürcü kaynağında, Çaklı Sargis'in oğlu I. Beka (1285-1308) çağında: (Asıl İber/Kartel/Gürcü hududu üzerindeki, Azgur Boğazı da denilen) Taşkapı'dan Karnu Kalak (Erzurum)'a değin yayılan yerleri, Acara, Şavşat, Kalarçet, Tao (Tav-Eli) ülkesinin büyük kesimi (Olur/Tavusker, Şenkaya, Oltu, Narman, Tortum'u), Ardanuç, Göle, iki Ardahan (Ardahan ve Hanak'ı) ve Çıldır Gölü çevresini, ocaklık yurt olarak İlkhanlılardan almıştı, deniyor.²

* Bu makale, merhum Hocamızın 15 Ocak 1988 tarihinde Ankara'da Türk Tarih Kurumunda vermiş olduğu konferansın daktilolu metni olup ilk defa yayımlanmaktadır.

“Büyük” lâkabını alan **I. Beka Bek**, 1291 de Keyhatu'nun Batı Anadolu seferine katılarak Tonguzalo (Denizli) bölgesine varmış; 1295'teki amca çocukları Gazan ile Baydu'nun savaşında, birincisinin emrinde yararlık göstererek, ülkesinin bütünlüğünü korumuştur. 1297'de Gazan Han ordusuyla kendi çerisini de götürerek, Diyarbakir yanında Mısır Kölemenleriyle savaşmış; dönüşünde o yıl Tırabzon tahtına geçmesine yardımcı olduğu (kardeşi kızından doğma yeğeni) Komninoslu II. Aleksis'ten (*Çoruk ağzından Ardeşen'deki Furtuna Deresi'ne kadarki kıyıda bulunan, Lazluk kesimi*) Çanet (=Çan yurdu) bölgesini alıp, kendi ülkesine katmış, kızını da onunla evlendirmişti. I. Beka da, Tırabzon Tekfurluğu da, yıllık haracını Tebriz'de İlhanlılara ödemekteydi.³

Çoruk solunda Balkar Dağlarında yaylayıp, bunların batısındaki Karadeniz'e karışan sular boyunda kışlayan (*çoğu Oğuz-Çepni boyundan*) Tırabzon'daki Turkomanların başbuğu Azat Musa, 1301 yazında 60 000 kişilik kuvvetiyle doğuya-Kıpçaklı Beyliği topraklarına akın etmişti. Tao (Tav Eli) bölgesinde (bir adaşı Tuna ağzı güneyindeki Dobruca'da bir göl ile çevresinde Tortoman (Tortum) kalesi altındaki savaşta, (Olur/Tavusker'deki Kıpçak beylerinden) Panaskertli Taka idaresindeki kuvvetleri yendikten sonra, (Göle-Ardahan yoluyla ilerleyip, Çıldır Gölü kuzeyindeki Kurtkale kesiminde (şimdiki adı Övündü olan Vaşlop) Vaşlovan'dan aşarak Ahılkeleke kadar uzayan Nigal deresiyle Mudzgul'u vurup yağmalattıktan sonra, kışlaklarına döndü. Azat Musa, ertesi 1302 yazında yine akına gelince, onun 30.000 kişilik kuvvetini, Çaklı (I.) Bekanın 12.000 ve mütefiki Kartel (Tiflis) ile Somket (Borçalı) bölgesinden gelen 10.500 kişilik (Ortodoks-Hıristiyan) kuvvetler ortaklaşa karşılayıp savaşarak, geri döndürüp, Barkal Dağları eteğinde yendiler. Bu sırada Beka Beğ'in yiğit oğlu II. Sargis, kuşatmakta olduğu İspir'i alınca, babasının koluyla birleşip **Bayburt'u** da zapt ile yağmalayıp, büyük ganimetlerle geri döndüler. İlhanlı Kazan (Gazan) Han, Kars bölgesini de, Beka Beğ'e verince Atabekliğin hudutları son genişliğine ulaşmıştı.⁴

I. Beka, 1308 yılında ölünce ülkesi üç oğlunun idaresinde kaldı. Büyüğü II. Sargis (1308-1334), *Atabek* unvanıyla Ahıska'da oturup, metbû sayıldı. Ortanca Korkore, Çoruk boylarında ve küçüğü Şalwa da Göle-Ardahan-Cavaxete hâkim olup ağabeylerine bağlandılar. II. Sargis'e halef olan kardeşi I. Korkore (1334-1361), İlhanlılar içinde çıkan Oyratlı-Calayırılı kavgalarından yararlanan Kartel/Tiflis kiralı Parlak lâkaplı V. Giorgi'ye, 1337-1346

arasında dokuz yıl resmen tâbi duruma düşüyse de onun ölümüyle yine doğrudan Tebriz'e hâkim olan İlhanlı Rakib-Hanlara, Altınordu'ya ve Calayırılılara tâbi kaldı. Oğlu II. Beka çağında (1361-1391) Temür Bek, 1386 güzünde Karakoyunlulardan güçlükle aldığı Kars Kalesini yıktıktan sonra Tiflis'e giderken, bu Atabek'in oğlu Ak-Buğra (Gürcü kaynağında Ak-Buğa)'nın idaresindeki doğu kesiminden, Arpaçayı başlarından geçerken kar yağmış ve Atabek ordusu başbuğu (hep Türkçe adlı) “Şur (boyundan) Diyas oğlu Wirşel” onlara seyirci kalmıştı.

II. Beka'ya halef olan oğlu Atabek İvane/İvani (1391-1444) çağında 1394'te yine Temür Bek, güzün Kars üzerinden Tiflis'e giderken ordusuyla (öteden beri Çıldır Bingölleri denilen ve şimdi Türkiye-Ermenistan-Gürcistan hudut kavuşağına düşen 2790 metrelik tepesine Gökçedağ denen) Ming-Köl Sahrası'nda konakladı. Doğum mustusunu aldığı torunu için ulu toy verdi. Buradayken, Kars'tan Ahıska üzerine gönderilen bir ordu kolu, oraları itaate alarak, Ming-Köl'deyken Temür'e yetmişmişti. Böylece, bütün Atabekli ülkesi, 1394'te Temür'e tâbi olmuştu.

Ancak, Temür'ün 1395'teki Altınordu Seferi sırasında, Atabek İvane, onun itaatinden çıktı. Bu yüzden Temür, 1400 yazında Calayırılı Sultan Ahmed'i eski tâbi Tiflis ülkesine kaçmışken yakaladıktan sonra, Mevkib-i Hümayûnu ile gelip yazı Ming-Köl'de yayladı. Bu sırada (Olur/Tavusker'deki sarp yer olan ve 1960'ta adı Karacasu konan) Panaskerd hisârında Mecusi Gürcülerden itaatsizlik gösteren bir taifenin üzerine asker gönderdi. Güzün kendisi de Ming-Köl'den ordusuyla kalkıp Ardahan-Göle-Kosur-Oltu-Narman yoluyla yukarı Pasın'a geçerek, merkezi ve alınmaz bir kalesi olan Avnik'e geldi. Temür-Bek, 1402'de Karabağ kışlağında çıkıp ordusuyla Orta Anadolu'ya giderken, ana yoldaki Pasından geçtiği sırada, Tortum Kalesi'nde izi bulunmayan yerli Kıpçak Beği olan hâkimi Togay'ın dışında nâibi Gürç-Bek'in, 200'e yakın savaşçıyla bu kaleye sığınıp, Müslümanlara çok zahmet vermesinden yakınıldı. Bunun üzerine oraya, dört beğ idaresinde bir kuvvet gönderilip kuşatmanın altıncı günü, (şimdiki merkez Nıkhakh değil, alaca bedelli Tortum Kale) amâna gelen “Gebrler” (gavurlar) öldürüldü ve kalenin hâkimi Togay, Temür'ün huzuruna gelerek, yer öptü, itaatini arz eyledi. Oradan ordu, Erzurum'a gitti.⁵ 1408-1494 arasında Temür'e ve halefine tâbi Kıpçaklı Atabekler Ülkesi, Anı Valiliğine bağlı kalıp, haracını buraya ödemekteydi.

Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safaviler'e tâbi Atabekler (1408-1514)

Karakoyunlu Devleti'ni 1406'da yeniden kuran Padişah Kara Yusuf, 1408'de Tebriz'i alıp yine başkent edinmişti. 1413'te Şirvan, Şeki Müslüman hükümetleri ile Gürcistan'ı yenerek itaat ettirdi. "Ahıska'daki Müslümanların, şehirli komşuları Hıristiyan (Ortodoks) ahaliden şikâyetleri" üzerine Kara Yusuf, 1414 ilkbaharında ordusuyla gelip burayı alarak, Atabek İvane/Yuvan'ı da yeniden itaat ettirmişti. Son Karakoyunlu Padişahı Cihan Şah (1438-1467), itaatten çıkan Gürcistan'ı 1444 uslandırıp Tiflis ve çevresini yağmalattıktan sonra, Ahıska'ya gelerek teslim aldığı İvane'yi öldürttü. Onun yerine oğlu Akbuğa/Ağbuğa, Atabek tayin edildi (1444-1451). Gürcistan ve Atabekler, yıllık haracını, Karakoyunluların Nahçıvan Valiliğine ödüyorlardı.

Akkoyunlu Uzun Hasan Padişah (1453-1478), Atabek ülkesi ile Gürcistan'a beş defa sefer etmiştir. Bunlardan ilk dördü rakibi Karakoyunlulara tâbi buldukları sırada yapılmıştı. İlk 1458'de Erzincan üzerinden Tav-Eli'ye on bin akıncı ile girip (şimdiki Tortum ilçesi merkezi) Nikhakh Kalesi'ni işgalle yağmalattı. Akbuğa oğlu II. Korkore (1451-1466) itaat ederek, haraca bağlandı. Onun ülkesinden geçerek Loru'da karşısına çıkan (Kaplanoğlu da denilen eski başkumandanlar hanedandan Orbenyanlı kolundan) Baratyan (Baratlu) Beğleri idaresindeki Gürcistan ordusunu yenip, Tiflis ve Mukhran'ı vurup yağmalayarak geri döndü. 1462'de Kutayıs/Batı Gürcistan (Açıkbaş)'a çekilen kralın baskısını kırmak üzere Atabek II. Korkore'nin dileği üzerine Uzun Hasan, 1463'te Temür ve Gilek Derviş idaresinde gönderdiği yardımcı çerisiyle ve Atabekli askerlerin kılavuzluğunda, yine Somket (Borçalı) ve Kartel bölgelerini yağmalatıp, Atabekleri baskıdan kurtardı.

1466 Ocak ayında II. Korkore'nin yerine Atabek olan oğlu çocuk yaştaki Baadur/Bahadur (1466-1475), belki de 1461'de Osmanlı fethiyle sancak olan Turabozan'daki Osmanlı idarecilerinin telkiniyle, Akkoyunlu merkezi Kara Amıd'a (Diyarbakir'e) haracını ödemedi ihmal gösterdi. Onu cezalandırmak için 1466 yazında Ordusuyla gelen Uzun-Hasan, bir Çingizli kabilesinin adıyla anılan, Narman'daki, halkın Samikala dediği Âşık Sümman'ın doğduğu köydeki Samakar Kalesi'ni savaşla alıp akıncılarını Tav-Eli/Tao'ya dağıtarak, batıda Yusufeli'nin Erkinis bucağında bugün İnanlı denen İşhan Kilisesi'ne varınca yağmalatıp, tutsaklar aldı. Buradan, Atabeklik merkezi Ahıska'ya da varılacakken Kemak ile Şebinkarahisâr'da çıkan karışıklık yüzünden geri döndü.

1467'de Karakoyunlu Devleti'ni yıkarak Tebriz'i başkent edinen Uzun Hasan, 1472'de ordusuyla gelip, Ahıska'dan Karadenize (Batum kıyılarına) değin sefer etti. Arada, Azgur'daki ünlü ziyaretgâh Merzem Ana Kilisesi bile yağmalandı. Tiflis fethedilerek valilik merkezi yapıldı ve otuz bin tutsakla geri dönüldü. Uzun-Hasan'ın son 1477'deki seferinde Tiflise gelişinde Kartel ve İmeret/Başıaçık Melikleri yerlerinde bırakıldı. Baadur'un halefi Atabek I. Manuçâ(h)r (1475-1487) azledilerek yerine Akbuğa oğlu altmış yaşındaki III. Korkore, Atabek naspedilerek, yıllık on altı bin duka altın haraca bağlandı. Sonra beş ay geçmeden 6 Ocak 1478'de Uzun Hasan, Tebriz'de ölünce Atabek I. Manuçâ(h)r yine ülkesini idareye başladı. Bu sıralarda Atabekler ülkesi hanedan üyeleri arasında beş idare bölgesine ayrılmıştı. 1. Çavakhet: Merkezi, Çıldır Gölü doğu kısmındaki Ağca Kal'a Adası'nda, 2. Merkezi Ahıska olan Samiçikhe (=Üç kale), (Ardahan, Göle ve Poshof buraya bağlı), 3. Satlel ve Maçakhel gibi çifte merkezli Şavşet-Maçakhalet, (Şavşat ve Acara buraya bağlı), 4. Merkezi Ardanuç olan Kalarçet, (Artvin ve Borçka da burada), 5. Merkezi önce Oltu sonra Tortum Akçakal'ası olan Tao (Dav-Eli, Livana denilen şimdiki Yusufeli kesimi buranın).

Atabekler ülkesinden ilk önce Fatih Sultan Mehmed'in son vezirinin yazdığı Arapça Osmanlı Tarihinde, Arapçada ç sesi olmadığından Matzahalet denilen Maçakhalet (Maçakhal yurdu) kesiminin 1479'da savaşız alınışı şöyle anlatılmaktadır: Padişah kendisi İstanbul'da oturmakta iken Akkoyunlulara tâbi ve Tırabzon'a komşu yerlere, düşmanları yenen ordusundan küçük bir fırkayı gönderip (Hicri) 884 (1479) yılında Tırabzon-Gümüşhane arasındaki Torul Kal'ası ile Madzahalet'i fethettirdi."

Son büyük Akkoyunlu hükümdarı Sultan Ya'kub (1478-1490) ordusuyla gelerek 16 Eylül 1485'te Ahıska'yı, arkasından da Azgur'u zaptederek Kıpçaklı Atabekliğini yeniden itaat ettirmiş; kendi Atabeki Sufi Halil de Ahılkelek doğusundaki Karapapakların oturduğu Tumanis'ta mescit ve minare yaptırarak imar eylemişti.

Atabek Manuçâ(h)r'a, Akbuğa oğlu III. Korkore (1487-1498) ikinci defa halef olmuş ve 80 yaşını geçmişken ölmüştü. Bunun ilk karısı Dedi's İmedi (anasının/dadisının umudu demektir)'den doğan büyük oğlu Kaykhosrov (1498-1500) Atabek olunca küçüğü Baadur da ülkenin ikinci derecedeki idarecisi/başbuğu olmuştu. Ancak, Manuçâhr'ın ikinci hatunu Anna'dan doğan (ve yedi aylık iken dünyaya gelince Türk töresince erken anlamına Türkçe güzel

bir gelenek adı almış bulunan 9 ay 10 günü doldurarak doğan oğlanlara *Artuk*, doldurmadan gelenlere *Eksük* (Arapçada *Fadıl* ve *Khadiç* deyimleri karşılığıdır.) Amîrza/Mîrzâ Çabuk (1500-1515), her iki üveğ kardeşini bertaraf ederek on altıncı Atabek olup, ülkesinin bütünlüğünü korumasını bildi. Onun zamanında 1501'de Safavî I. Şah İsmail, Akkoyunluları yıkıp 1501'de Tebriz'i başkent edinmişti. Mîrzâ Çabuk, 1481'den beri Turabozan Sancakbeği olan Osmanlı Şehzadesi Yavuz Selim'e dost ve yardımcı olarak onun 1508'de Kutayıs üzerine yaptığı seferde kendi askerleriyle kılavuz ve yardımcı olmuştu. Tahta geçtikten sonra 1514'te Çaldıran Seferi'ne giden Yavuz Selim'in ordusuna Atabek Mîrzâ Çabuk, 9 Ağustos'ta Pasında 2000 koyun ile yağ ve bal yüklerini Nizam adlı elçisiyle göndermişti. Tebriz'den dönüşte de azık darlığı çeken orduya güçlük ve geç tedarik ettiği 8000 koyunu 17 Ekim 1514 günü Çobanköprüsü'ndeki konağa yetiştirmiş ve İspir'in kale anahtarını yollayarak gecikmedeki suçunun bağışlanmasını dilemişti.

Osmanlı dostu ve tâbii Mîrzâ Çabuk ölünce, kardeşi IV. Korkore/Gorgore (1515-1545) Atabekliğe geçip, Ahıska'da oturdu. Ancak, Çoruk boylarına hâkim olduğu anlaşılan yeğeni Manuçahr, topladığı kuvvetlerle baskın yaparak kendisini yenince, kaçarak Şah İsmail'e varıp onun tâbiliğine girdi. Böylece Şah da Rumlu Türkmenleri Beği Dîv Ali Sultan ile gönderdiği bir orduyla Manuçahr'ı Ahılkelek kesiminde bozguna uğratarak Osmanlı'ya kaçırtarak bütün Atabeklik ülkesine IV. Korkore'nin hâkim olmasını sağladı. Atabekler, artık bundan sonra 1578'de Ahıska'nın fethine kadar Safavî İran'a tâbi kaldılar. Bu yüzden Kanunî çağında bütün Çoruh boyları ve Ulgar Dağı ile Kısır Dağı'na kadar Ardahan, ellerinden alınıp Erzurum'a bağlandı. Ahalisi de, ana dilleri olan temiz Kıpçak ağzı ile konuştuklarından, bilhassa Erzurum ve Tırabzon medreselerimizden gelen gönüllü Hanefî Mollaların gayretiyle, kolayca ve gönüllü olarak Müslüman olmağa başladılar. Bu yüzden, öteden beri şimdiki Yusufeli'den Ahılkelek'e ve Narman'dan Ahıska kuzeyindeki Azgur'a kadar yayılan bölgelerdeki Müslüman-Yerliler evlerinde başka hiçbir yabancı dil konuşmaz ve bilmezler. Ağızları Kıpçak/Çağatay lehçemizin en temizidir. Kırımîliler gibi *anay*, *babay*, *dedey* ve birinci şahıs zamirini *ban*, ikincisi *san* diye söylerler.

Bütün bu konuların tafsilâtı ve Osmanlı fethinden önceki Türkçe coğrafya, vergi yükümlüsü Hıristiyan köylü adları, şu üç eserimizde, Osmanlı Tapu Tahrir Defterlerine göre, belgeleriyle belirtilmiştir.

1. *Kars Tarihi*, 1953 İstanbul, 2. *Osmanlı Fethinden Önceleri Ardahan-Çıldır-Poshof Bölgesinin Türklüğü*, Çıldır-Ardahan-Hanak-Posof kitabı 1966 Ankara, 3. *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, 1976 Ankara. Bu yüzden bu bahsi pek kısaca özetleyerek geçeceğiz.

Son Hıristiyan Atabeklerin Müslüman oluşu ve bundan sonraki ocaklık, yurtluk sahibi Müslüman Atabeklerden ünlü kişiler

Atabek V. Korkore çağında (1515-1435), Avrupa'yı haraca bağlayıp Rumeli topraklarını güven altına alan Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle ilk Erzurum Beğlerbeğisi Dulkadırlı Mehmed Han 1535'te Narman ve Penek çevresini alırken Osmanlı tâbii Kutayıs/Açıkbaş Meliki II. Bagrat (1510-1548) da kendi çerisiyle gelip kuzeyden Atabekler ülkesine saldırdı. 13 Ağustos 1535'te Ahılkelek önündeki savaşta Atabek Korkora yenilerek tutsak alınıp Açıkbaş'a götürüldü ve orada öldürüldü. Atabek ülkesi işgal edildi. Safavîlerin yardımından umudunu kesen oğlu çocuk yaştaki II. Kaykhosrov, Kıpçaklı beğlerinden lalası Şalıkaoglu Otar'la birlikte Osmanlılara sığınarak ülkesine hâkim tayin edilmesini sağlamak dileği ile İstanbul'a gitti. Ancak on yıllık bir aradan sonra, Padişahın fermanıyla Narman, Oltu, Penek ve Artvin gibi yerlerin hepsi alınıp Erzurum'a bağlandıktan sonra Ardanuç ve Ardahan ile kuzeyi II. Kaykhosrov'a (1545-1573) verilerek haraca bağlandı.

Atabek Kaykhosrov, Şah Tahmasb'ın gönderdiği kuvvetlere dayanamayıp İran'a tâbi olmuştu. Bu yüzden Kanunî, 1549'da Üçüncü Vezir Karaca Ahmed Paşa kumandasında gönderdiği bir ordu koluyla eylül-ekim aylarında Tav Eli (Tortum, Oltu, Olur/Tavusker) ve Livana Deresi (Yusufeli-Artvin) son olarak ele geçirildi. İran'ın Atabek'i yeniden desteklemesi üzerine Erzurum Beğlerbeğisi İskender Paşa sefere çıktı. 1551 mayıs ayında Ardanuç'u ve arkasından kuzeyde Ulgar ve doğuda Kısır dağlarına varınca Poshof ve Çıldır hududuna kadar bütün Ardahan'ı fethedeyip, buraları bir sancak olarak Erzurum'a bağlanmasını sağladı. Böylece, bundan sonra yalnız Ahıska, Çıldır, Poshof ve Ahılkelek kesimleri Atabekler elinde kaldı.

Eylül 1551'de yeniden Avusturya ile savaşan Osmanlıların batıda uğraştığını ve Padişahın sıtmadan çık rahatsız olup sefere çıkmadığını casusları ile öğrenen Şah Tahmasb, 1552 yazında dört koldan ordularıyla Anadolu'ya yıkıcı akınlar yaptırdı. Bu sırada, kuzey kolundan yardım gören Keyhusrev, umduğunu bulamamış, 1515 Amasya Barışı'yla, Ardanuç ve Ardahan'ın da Osmanlılarda kalması kesinleşmişti.

Bu Şah, II. Keyhusrev'e yalnız Altunkale kesimini bırakmış; onun lalası Temür-Kut hanedanından Şalıkaoğlu Otar'ın oğlu Varaza'nın kızı ile evlenip ona Ahıska, Çıldır, Ahılkelek kesiminin hâkimliğini vermişti. Varaza ölünce, onun oğlu Kokola ihtiva ederek Şi'i Müslüman olup Mahmut Han adıyla baba mülkünün hâkimi olmuştu.

Kanunî'nin torunu III. Sultan Murad çağında 1578'de başlayan 12 yıllık *Şark Seferleri* başında, ağustos 1578'de Çıldır Meydan Savaşı ile Safavî-İran ordusu yenilmiş, mühtedi Temür-Kutlu ailesinden Mahmud Han ükesiyle birlikte Posof, Ahıska ve Altunkale'den ibaret son Atabekler kesimi de barış yoluyla fethedilmişti.

II. Keyhusrev'in *Altunkala hâkimesi* denilen hatunu Dedis-İmedîden doğan üç oğlundan büyüğü IV. Korkore Oltu Sancakbeği, ortanca II. Manuçahr ile küçüğü Beka, 1578-1579 kışında İstanbul'a gelerek gönüllü Müslüman oldular. Manuçahr, Mustafa adının alıp Ahıska/Çıldır Eyaleti Ocaklı Beğlerbeği oldu. III. Beka da Sefer adıyla Azgur Sancakbeği tayin edildi.

Bundan sonra Müslüman-Türk Ocaklı Atabeklerden 1921 yılına kadar çok ünlü olan kahraman ve büyük şahsiyetlerimizin başlıcaları şunlardır:

1. Eski III. Beka, Köseç Sefer Paşa, Çıldır Valisi olarak Safavî I. Şah Abbas'ın 1628'de Erzurum'daki âsi vali Abaza Mehmed Paşaya yardıma gönderdiği kuvvetleri yenerek IV. Murad'dan *gazi* unvanını almıştır.
2. Oğlu Çıldır Valisi Mehmet Arslan Paşa, ataları ocağı Oltu'da 1664'te yapılışı biten mükemmel kubbeli Arslanpaşa Câmii ile medresesini yaptırmış, âlimleri ve sanatçıları korumuş, büyük bir hayırsever Osmanlı valisiydi.
3. Arslan Mehmet Paşa'nın torunu büyük-İshak Paşa 1723'te Tiflis'i İranlılardan almamızda yararlar göstermiş; oraya vali tayin edilmiştir.
4. Büyük İshak Paşa'nın oğlu Ahıska Valisi Hacı Ahmed Paşa, çok ihsan ve hayrat sahibi olup Hasankaleli İbrahim Hakkı Hazretlerinin Hocası İspirli divan şairi Müfti Hazık Efendiyi Çıldır Kadısı tayin ettirmiş; 1750'de İstanbul Sultan Ahmed Camii biçiminde Ahıska'da ünlü Ahmediyye Camii ve medreselerini yaptırmış; buradan yetişen şâir, hekim, müderris Posoflu Mehmed Sakıb Efendi İstanbul'da Tıbhane Müderrisi ve üç padişamızın başhekimisi olarak 1852'de ölmüştür.
5. Hacı Ahmed Paşa'nın oğlu Gazi Hasan Paşa Ahıska/Çıldır, Giri'ten sora vali tayin edildiği Hotin/

Özü vilâyetimizi Ruslardan korumak için kahramanca savaşmış *gazi* unvanını almış, sonunda 1770'deki savaşta şehit olunca şimdi Odesa denilen Hocebeğ'de yaptırılan türbede yatmaktadır (duruyorsa).

6. Gazi/shahit Hasan Paşa'nın oğlu Küçük-İshak Paşa, İran hududundaki Bayazıt Sancakbeği olarak Hınıs'a kadarki Aras boyları da idaresine verilmiş; 25 yılda Ahıskalı ve Ahlatlı mimarlara yaptırılan Anadolu'da Osmanlı Selâtinini dışındaki en büyük ve güzel sanat eseri Bayazıt İshak Paşa Sarayı ve Camii ile medrese/külliyesini 1799'da bitirmiştir. Yüksel Bingöl adlı bir Türk genci, bu eser üzerine, Berlin'de mükemmel doktora yapmış, 1982'de Almanca olarak bastırılmıştır.
7. Artvin kolu Atabeklerden Miralay Ali Beğ, 1828 Ahıska savaşında ve 1855 Kars muhasarasında Ruslarla kendi Livanalı gönüllülerin başında savaşarak, yararlılıklar gösterip, nişan ve madalyalar almıştır.
8. Yine Artvin Atabekleri kolundan, Almanya'da tahsil gören mühendis I. Ferik/Orgeneral ve Ayan Üyesi Topçu Ali Rıza Paşa, Gazi'nin de Nutuk'unda öğdüğü gibi, 1920'de Sultan Vahideddin'in topladığı Saltanat Şurası'nda, Sevr Muahedesinin kabul edilmesi sırasında tek başına red cevabı veren büyük bir yut seven kahramanımızdır. İstanbul'da Fatih Türbesi yanında gömülürken, bütün İstanbul ona görülmedik bir millî cenaze merasimi yapmıştır.
9. 1918'de Ahıska/Altunkale Atabeklerinden Maden Mühendisi ve hukuk ile ziraat fakülteleri mezunu da olan büyük mücahid-kahraman Osman Server Atabek, Kars Millî Şura Hükûmeti'nin Hukuk Müşaviri, Ahıska Milletvekili ve yılmaz müdafii olarak 1919'da Hilaliahmer'le işbirliği ederek Üç Sancak bölgesinin Türklüğünü, Ermeni ve Gürcülere yem olmayacağını duyurmuştur.
10. Eski İstanbul Belediye Başkanı Tabip Doç. Dr. Fahri Atabek ile Korgeneral Fahri Atabek de bu sülâledendir ■

- 1 Brosset, aynı eser, s. 456
- 2 Aynı eser, s. 487, 493, 557-558, 565-568, 575-583; yine onun tercümesi: Histoire du Samtskhe ou Saatabago et du Clardjetie, S. Petersburg, s. 205-206.
- 3 Aynı eser, s. 620-625.
- 4 Aynı eser, s. 620-630.
- 5 Aynı eser, I. 640-41, 647-48, 650-52; Nizamüddin Şamî, Zafername (-i Temür), Çev. N. Lugal, 1949 Ankara, s. 120, 190, 259, 299; Kırzioğlu M. Fahrettin, Kars Tarihi, s. 459-60, 468, 473.

